

УДК 304.4(477.86):94:323.28(477)"1939/1953"
DOI: 10.24919/2312-2595.4/46.215346

Сергій АДАМОВИЧ

доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76018 (postup.g.f@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4236-741X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3897996/>

Бібліографічний опис статті: Адамович, С. (2020). Політика пам'яті на Прикарпатті щодо радянських репресій у 1939–1953 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 4/46, 423–432. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215346>.

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ НА ПРИКАРПАТТІ ЩОДО РАДЯНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ У 1939–1953 рр.

Анотація. Мета дослідження. Автор у статті розкрив процес формування політики пам'яті на Прикарпатті щодо сталінських репресій у 1939–1953 рр. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, верифікації, об'єктивності, а також на використання загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в історіографії проаналізовано зусилля громадських, наукових та державних структур у справі меморіалізації пам'яті про репресії радянського тоталітарного режиму на Івано-Франківщині в умовах незалежної України. **Висновки.** В Івано-Франківській області в кінці 80-х рр. ХХ ст. зусиллями активістів «Меморіалу» стало відомо про злочини тоталітарного режиму і розпочалася впорядкування місць пам'яті. На сучасному етапі в області функціонують кілька музейних та меморіальних комплексів, серед

© Сергій Адамович, 2020

яких виділяється своєю значимістю меморіальний комплекс «Дем'янів лаз», а органи місцевого самоврядування приділяють значну увагу формуванню політики пам'яті в краї.

Ключові слова: радянські репресії; Івано-Франківщина; Меморіал; Дем'янів лаз; Музей депортацій українців; декомунізація.

Serhiy ADAMOVIYCH

PhD hab. (History), Professor, Department of Theory and History of State and Law, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76018 (postup.g.f@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4236-741X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3897996/>

To cite this article: Adamovych, S. (2020). Polityka pamiaty na Prykarpatti shchodo radianskykh represii u 1939–1953 rr. [The politics of memory in the Pricarpathians regarding Soviet repression in 1939–1953]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 4/46, 423–432. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215346> [in Ukrainian].

THE POLITICS OF MEMORY IN THE PRICARPATHIANS REGARDING SOVIET REPRESSION IN 1939–1953

Summary. *The purpose of the study the author reveals the process of formation of the politics of memory in Prykarpattia regarding Stalin's repressions in 1939–1953. The research methodology is based on the principles of historicism, systematics, verification, objectivity, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. The scientific novelty is that for the first time in historiography the efforts of public, scientific and state structures in the matter of memorialization of the memory of the repressions of the Soviet totalitarian regime in Ivano-Frankivsk region in the conditions of independent Ukraine are analyzed. Conclusions.* *In the Ivano-Frankivsk region, in the late 1980s, Memorial activists became aware of the crimes of the totalitarian regime and the organization of memorial sites began. At present, there are a number of museum and memo-*

rial complexes in the region, among which the Demyaniv Laz memorial complex stands out, and local governments pay considerable attention to the formation of politics of memory in the region.

Key words: *Soviet repressions; Ivano-Frankivsk region; Memorial; Demyaniv Laz; Museum of deportations of Ukrainians; decommunization.*

Постановка проблеми. Мешканці Прикарпаття постраждали від репресій сталінського тоталітарного режиму чи не найбільше в Україні, оскільки в області був розгорнутий масштабний опір структур ОУН-УПА урядовій політиці СРСР. У зв'язку з цим особливо важливо задля вшанування жертв радянських репресій і формування національної свідомості молодшого покоління дбати про збереження історичної пам'яті про репресії комуністичного режиму. Адже, як зауважує Х. Федорищак, «політика пам'яті – це система формування національної ідентичності на засадах загальноновизнаних цінностей та поваги до культурного розмаїття» (Федорищак, 2017, с. 204).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відлига в період перебудови зробила можливим меморіалізацію історичної пам'яті про сталінські репресії на Прикарпатті. Піонером у цих дослідженнях став дослідник І. Андрухів (Андрухів & Француз, 2008, с. 141). Натомість після завершення Помаранчевої революції та Революції Гідності політикою пам'яті перейнялися на державному рівні, а в області дослідження здійснюють С. Адамович, М. Вітенко, С. Каспрук, Я. Коретчук, О. Левицький, Я. Петрів, Р. Салига (Вітенко, 2010, с. 114–127; Адамович, Кобильник, & Щербін, 2017; Левицький, 2010, с. 127–134; Петрів, Салига, & Каспрук, 2019.).

Мета статті – аналіз проведених громадським сектором, органами влади та місцевого самоврядування у період незалежності України дій задля збереження історичної пам'яті про репресії радянського тоталітарного режиму на Прикарпатті в 1939–1953 рр.

Виклад основного матеріалу. Меморіалізація пам'яті про сталінські репресії на Прикарпатті була започаткована створенням навесні 1988 р. науково-культурним товариством «Рух». 29 січня 1989 р. в м. Івано-Франківську на першому народному вічі вперше

було заявлено про «вшанування пам'яті мільйонів жертв сталінського режиму» (Петрів, Салига, & Каспрук, 2019, с. 5–6).

6 травня 1989 р. було створено перший в області первинний осередок товариства «Меморіал» при науково-культурному товаристві «Рух». Після установчої конференції обласної організації «Меморіал» 19 жовтня 1989 р., перепоховань останків 524 жертв комуністичного терору 29 жовтня 1989 р. в Дем'яновому лазу та 269 жертв Станіславської тюрми в меморіальному сквері м. Івано-Франківськ мешканці області і країни дізналися про жахливий масштаб репресій радянського тоталітарного режиму.

Зазначимо, що «Меморіал» зробив в області багато для збереження історичної пам'яті і в наступні роки. Станом на 2017 р. проведено 73 розкопки у 59 населених пунктах Івано-Франківської, Тернопільської і Львівської областей за участі судово-медичних експертів-криміналістів Омеляна і Геннадія Левицьких. Було розкопано 3265 жертв окупаційних режимів (Петрів, Салига, & Каспрук, 2019, с. 22).

Зі здобуттям незалежності активно, на відміну від східних та південних областей України, на Івано-Франківщині розпочався процес декомунізації історичної пам'яті, який зачепив і історичні постаті, що були причетні до сталінських репресій. Так, до 1996 р. лише в м. Івано-Франківськ було перейменовано 86 вулиць. У підсумку станом на початок загальноукраїнських декомунізаційних процесів в Україні в 2015 р. в Івано-Франківській області залишилися лише 76 об'єктів топоніміки і 4 пам'ятні знаки, що підпадали під дію закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» («Статистика перебігу декомунізації», 2016).

У зв'язку з підтримкою більшістю населення регіону національно-патріотичної ідеології традиційно значну увагу в краї меморіалізації пам'яті про сталінські злочини приділяють органи державної влади та місцевого самоврядування. Так, першим рішенням Івано-Франківської обласної ради першого демократичного скликання було рішення про відновлення села Посіч, виселеного радянською владою у 1950 р. (Петрів, Салига, & Каспрук, 2019, с. 30).

Багато зусиль було докладено до відкриття в 1996 р. в Івано-Франківську Музею визвольних змагань Прикарпатського краю ім. С. Бандери. засновником якого стали обласне товариство «Меморіал» та обласна рада, а серед його експозиційних відділів є відділ «Репресії. Дем'янів лаз» (Романів, 2007, с. 39). У 1998 р. як частину Музею визвольних змагань було відкрито першу чергу меморіального комплексу «Дем'янів лаз». Гостями музею є люди з усіх континентів світу (Левицький, 2010, с. 134). На сьогодні до структури музею входять ще філії у м. Косів, музей С. Бандери у с. Старий Угринів, філія у с. Княгиничі Рогатинського району.

Відзначимо, що у більшості громадських музеїв області висвітлюється тематика національно-визвольного руху. У 28 громадських музеях про жертви політичних репресій розповідають цілі тематичні розділи (Калина, 2007, с. 141).

Майже в кожному районному центрі споруджені пам'ятники борцям за волю України. Серед них слід відзначити пам'ятники в Городенці, Долині, Надвірній, які мають високу мистецьку та ідейну цінність. Кілька бункерів і криївок в області відновлено й музеєфіковано (місця останніх боїв Роберта, Гріма, Марка Боєслава), але не на всіх місцях масової загибелі встановлено хоча б хрести (Паньків, 2013, с. 358).

В Івано-Франківській області для меморалізації пам'яті про сталінські репресії у період незалежності активно працює обласний відділ пошуково-видавничого агентства «Книга пам'яті України». Так, у 2016–2017 рр. Івано-Франківський обласний відділ опублікував двотомний мартиролог жертв сталінських репресій в області (Данилюк-Шекеряк, 2016, 2017).

У селищі Брошнів-Осада, де з 1946 до 1953 рр. був пересильний пункт для відправки людей в Сибір, Середню Азію і т. д., у травні 2010 р. було відкрито капличку з ініціативи депортованого з цього табору Олега Вівчаренка і тодішнього селищного голови Володимира Боровича та озвучено ідею створення Музею пам'яті. На сьогодні на місці концтабору створюється «Музей депортацій українців в ХХ столітті». Науковці та громадські активісти з Брошнів-Осади активно збирають артефакти для музею і записують свідчення в'язнів концтабору. Планується передача на баланс для закладу вагона-теплушки від «Укрзалізниці».

Ініціатори створення мезею визначились із дизайном музею, його змістовим та тематичним відтворенням в інтер'єрі й екстер'єрі (Адамович, 2020, с. 282–284).

У кінці 2019 р. «з метою пропагування української національної історії, формування політики пам'яті, патріотичного виховання молоді, а також належного вшанування в області 80-ї річниці початку масових депортацій українців Західної України тоталітарним режимом» («Про затвердження обласної комплексної програми», 2020) Івано-Франківська обласна рада оголосила 2020 р. Роком пам'яті депортацій українців в ХХ ст. У напрацьованій депутатським корпусом обласній комплексній програмі було передбачено протягом року відкрити Музей депортацій українців в Брошнів-Осадській селищній об'єднаній громаді, створити парк виселених сіл в урочищі «Дем'янів лаз», встановити пам'ятні знаки на місцях вивезених сіл, створити Інтернет-ресурс «Втрачений рай» з онлайн-картою, списками депортованих, записами спогадів, провести пам'ятні заходи, наукову конференцію та історичні реконструкції, видати друковану продукцію, присвячену депортаціям українців (10 книг). Планувалися також поїздка на територію Республіки Польща для прибирання українських цвинтарів і місць пам'яті, а також виготовлення документального фільму про депортації українців («Про затвердження обласної комплексної програми», 2020).

Однак на сучасному етапі через епідемію коронавірусу та масштабні повені на Прикарпатті не вдалося повною мірою вибачити кошти на фінансування планованих заходів. Однак роботи на музейними експозиціями в Брошнів-Осадській селищній об'єднаній громаді продовжуються, створений Інтернет-ресурс «Втрачений рай» і готуються до друку кілька книг із запланованої серії про депортації українців.

Висновки. Івано-Франківська область, незважаючи на входження до складу УРСР лише в 1939 р., понесла значні людські втрати в результаті сталінських репресій. Після початку Перебудови в кінці 80-х рр. ХХ ст. зусиллями громадських активістів, передовсім «Меморіалу», про злочини тоталітарного режиму стало відомо широким колам суспільства і розпочалася впорядкування місць пам'яті. На сучасному етапі в мережі Музею визвольних змагань Прикарпатського краю ім. С. Бандери функціонує низка

музейних та меморіальних комплексів, серед яких виділяється своєю значимістю меморіальний комплекс «Дем'янів лаз». Органи державної влади в області, а особливо місцевого самоврядування, приділяють значну увагу формуванню політики пам'яті в краї, прикладом чого є проголошення на Прикарпатті 2020 р. Роком пам'яті депортацій українців в ХХ ст.

Перспективи подальших розвідок цього питання. У подальших дослідженнях вбачаємо необхідність проаналізувати роль окремих особистостей у викритті злочинів тоталітарного режиму і вивчити детальніше етап становлення історичної пам'яті про злочини на початку дев'яностих років ХХ ст.

Джерела та література

- Адамович, С.** (2020). Від Брошнівського збірного пункту до Музею депортацій українців ХХ ст. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю.* (с. 282–284). Львів.
- Адамович, С.В., Кобильник, Р.В., & Щербін, Л.В.** (2017). *Нереабілітована пам'ять.* Івано-Франківськ: Лілея НВ.
- Андрухів, І.О., & Француз, А.Й.** (2008). *Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки.* Івано-Франківськ: Нова Зоря.
- Вітенко, М.** (2010). Радянський терор на Прикарпатті 1939–1941 рр. *Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр.: матеріали всеукраїнської наукової конференції.* (с. 114–127). Івано-Франківськ.
- Данилюк-Шекеряк, Г.** (Ред.). (2016). *Жертви сталінського терору на Прикарпатті (1939–1941 рр.)* (Т. 1–2; Т. 1). Івано-Франківськ: Місто НВ.
- Данилюк-Шекеряк, Г.** (Ред.). (2017). *Жертви сталінського терору на Прикарпатті (1939–1941 рр.)* (Т. 1–2; Т. 2). Івано-Франківськ: Місто НВ.
- Калина, В.** (2007). Роль громадських музеїв Івано-Франківщини у висвітленні історії визвольного руху. *Історія українського визвольного руху в експозиції історичних музеїв: матеріали конференції, присвяченої 65-ій річниці УПА та 10-річчю Івано-Франківського музею визвольних змагань Прикарпатського краю (8–9 жовтня 2007 р.)*. (с. 141–150). Івано-Франківськ.
- Левицький, О.** (2010). Роль судово-медичної експертизи в дослідженні виявлених поховань жертв НКВД на Прикарпатті. *Комуністичні*

- репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр.*: матеріали всеукраїнської наукової конференції. (с. 127–134). Івано-Франківськ.
- Паньків, М.** (2013). Пам'ятки національно-визвольної боротьби українського народу в 40–50-х рр. ХХ століття на Прикарпатті. *Галичина*, 24, 357–362.
- Петрів, Я.В., Салига, Р.М., & Каспрук, С.Д.** (Упоряд.). (2019). *Історія Івано-Франківського обласного історико-просвітницького товариства «Меморіал» ім. В. Стуса*. Івано-Франківськ: Місто НВ.
- Про затвердження обласної комплексної програми «Вишанування в області Року пам'яті депортацій українців у ХХ столітті» на 2020 рік*: рішення Івано-Франківської обласної ради від 21.02.2020 р. № 1407-34/2020. (2020). Взято з <https://orada.if.ua/decision/1407-34/>
- Романів, О.** (2007). Проблеми вивчення та експонування матеріалів боротьби ОУН і УПА на прикладі Івано-Франківського музею визвольних змагань Прикарпатського краю. *Історія українського визвольного руху в експозиції історичних музеїв*: матеріали конференції, присвяченої 65-ій річниці УПА та 10-річчю Івано-Франківського музею визвольних змагань Прикарпатського краю (8–9 жовтня 2007 р.). (с. 32–41). Івано-Франківськ.
- Статистика перебігу декомунізації у розрізі областей*. (2016). Взято з <https://old.uinp.gov.ua/news/ponad-50-tisyach-vulits-zminili-nazvi-vpro-dovzh-2016-roku>.
- Федорищак, Х.І.** (2017). *Інституційні механізми реалізації політики пам'яті на державному рівні (на прикладі України та Республіки Польща)*. (Дис. ... канд. політ. наук). Івано-Франківськ.

References

- Adamovych, S.** (2020). Vid Broshnivskoho zbirnoho punktu do Muzeiu deportatsii ukrainstiv XX st. [From the Broshniv collection point to the Museum of Deportations of Ukrainians of the 20th Century]. *Totalitaryzm yak systema znyshchennia natsionalnoi pamiaty: materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu – Totalitarianism as a system of destruction of national memory: Proceedings of the all-Ukrainian scientific-practical conference with international participation*. (pp. 282–284). Lviv [in Ukrainian].
- Adamovych, S.V., Kobylyuk, R.V., & Shcherbin, L.V.** (2017). *Nereabilitovana pamiat [Unrehabilitated memory]*. Ivano-Frankivsk: Lileia NV [in Ukrainian].
- Andruxhiv, I.O., & Frantsuz, A.Y.** (2008). *Pravda istorii. Stanislavshchyna v umovakh teroru i represii: 1939–1959 roky [The truth of history*.

- Stanislavshchyna in conditions of terror and repression: 1939–1959*]. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria [in Ukrainian].
- Vitenko, M.** (2010). Radianskyi teror na Prykarpatti 1939–1941 rr. [Soviet terror in Prykarpattia 1939–1941]. *Komunistychni represii na Prykarpatti v 1939–1941 rr.: materialy vseukrainskoi naukovoï konferentsii – Communist repressions in Prykarpattia in 1939–1941*: Proceedings of the All-Ukrainian scientific conference. (pp. 114–127). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Danyiuk-Shekeriak, H.** (Ed.). (2016). *Zhertvy stalinskoho teroru na Prykarpatti (1939–1941 rr.) [Victims of Stalinist terror in Prykarpattia (1939–1941)]*. (Vols. 1–2; Vol. 1). Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
- Danyiuk-Shekeriak, H.** (Ed.). (2016). *Zhertvy stalinskoho teroru na Prykarpatti (1939–1941 rr.) [Victims of Stalinist terror in Prykarpattia (1939–1941)]*. (Vols. 1–2; Vol. 2). Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
- Kalyna, V.** (2007). Rol hromadskykh muzeiv Ivano-Frankivshchyny u vysvitleni istorii vyzvolnoho rukhu [The role of public museums of Ivano-Frankivsk region in covering the history of the liberation movement]. *Istoriia ukrainskoho vyzvolnoho rukhu v ekspozytsii istorychnykh muzeiv: materialy konferentsii, prysviachenoï 65-ii richnytsi UPA ta 10-richchiu Ivano-Frankivskoho muzeiu vyzvolnykh zmahan Prykarpatskoho kraiu (8–9 zhovtnia 2007 r.) – History of the Ukrainian Liberation Movement in the Exposition of Historical Museums*: Proceedings of the Conference Dedicated to the 65th Anniversary of the Ukrainian Insurgent Army and the 10th Anniversary of the Ivano-Frankivsk Museum of Liberation Struggles of the Precarpathian Region (October 8–9, 2007). (pp. 141–150). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Levytskyi, O.** (2010). Rol sudovo-medychnoi ekspertyzy v doslidzhenni vyjavlenykh pokhovan zhertv NKVD na Prykarpatti [The role of forensic medical examination in the study of the discovered burials of NKVD victims in Prykarpattia]. *Komunistychni represii na Prykarpatti v 1939–1941 rr.: materialy vseukrainskoi naukovoï konferentsii – Communist repressions in Prykarpattia in 1939–1941*: Proceedings of the All-Ukrainian scientific conference. (pp. 127–134). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Pankiv, M.** (2013). Pamiatky natsionalno-vyzvolnoi borotby ukrainskoho narodu v 40–50-kh rr. XX stolittia na Prykarpatti [Monuments of the national liberation struggle of the Ukrainian people in the 40–50s of the XX century in Prykarpattia]. *Halychyna – Galicia*, 24, 357–362 [in Ukrainian].

- Petriv, Ya.V., Salyha, R.M., & Kaspruk, S.D.** (Comps.). (2019). *Istoriia Ivano-Frankivskoho oblasnoho istoryko-prosvitnytskoho tovarystva «Memorial» im. V. Stusa [History of the Ivano-Frankivsk Regional Historical and Educational Society "Memorial" named after Vasily Stus]*. Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia oblasnoi kompleksnoi prohramy «Vshnuyvannia v oblasti Roku pamiaty deportatsii ukraintziv u XX stolitti» na 2020 rik: rishennia Ivano-Frankivskoi oblasnoi rady vid 21.02.2020 r. № 1407-34/2020 [About the statement of the regional complex program "Commemoration in the field of the Year of memory of deportations of Ukrainians in the XX-th century" for 2020: Decision of the Ivano-Frankivsk Regional Council from 21.02.2020 № 1407-34/2020].* (2020). Retrieved from <https://orada.if.ua/decision/1407-34/> [in Ukrainian].
- Romaniv, O.** (2007). Problemy vyvchennia ta eksponuvannia materialiv borotby OUN i UPA na prykladi Ivano-Frankivskoho muzeiu vyzvolnykh zmahan Prykarpatskoho kraiu [Problems of studying and exhibiting materials of the OUN and UP struggle on the example of the Ivano-Frankivsk Museum of Liberation Struggles of the Prykarpattia Region]. *Istoriia ukrainskoho vyzvolnoho rukhu v ekspozitsii istorychnykh muzeiv: materialy konferentsii, prysviachenoj 65-ii richnytsi UPA ta 10-richchiu Ivano-Frankivskoho muzeiu vyzvolnykh zmahan Prykarpatskoho kraiu (8–9 zhovtnia 2007 r.) – History of the Ukrainian Liberation Movement in the Exposition of Historical Museums: Proceedings of the Conference Dedicated to the 65th Anniversary of the Ukrainian Insurgent Army and the 10th Anniversary of the Ivano-Frankivsk Museum of Liberation Struggles of the Precarpathian Region (October 8–9, 2007).* (pp. 32–41). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Statystyka perebihu dekomunizatsii u rozrizi oblastei [Statistics of decommunization in the context of regions].* (2016). Retrieved from <https://old.uinp.gov.ua/news/ponad-50-tisyach-vulits-zminili-nazvi-vprodovzh-2016-roku> [in Ukrainian].
- Fedoryshchak, Kh.I.** (2017). *Instytutsiini mekhanizmy realizatsii polityky pamiaty na derzhavnomu rivni (na prykladi Ukrainy ta Respubliky Polshcha) [Institutional mechanisms for the implementation of memory policy at the state level (on the example of Ukraine and the Republic of Poland)]*. (Candidate's thesis). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.08.2020 р.